

Josep Plana i Dorca, poeta modernista, catalanista i teòsof*

Eliseu Trenc
(Université de Reims)

Josep Plana Dorca (1856-1913) fou metge major de sanitat militar, com el seu condeixeble Josep Roviralta Borrell, ambdós fundadors de la rama teosòfica de Barcelona, creada l'any 1891. Recordo que la teosofia fou introduïda a Espanya per dos catalans establerts a Madrid, Josep Xifré i Francesc Montoliu i Togores, que ingressaren junts a títol individual a la Societat Teosòfica l'any 1889.¹ Montoliu i Xifré decidiren implantar el moviment a Espanya, primer a Madrid, on vivien ambdós, i després amb el trasllat de Montoliu a Barcelona, el setembre de 1891, a la ciutat Comtal, on la rama «Barcelona» s'acabava de formar amb Roviralta com a president i Plana Dorca com a vicepresident. L'ajut econòmic del banquer Xifré fou un factor important per al desenvolupament del moviment teosòfic a l'estat espanyol i a Sud-amèrica. A més de la revista *Sophia*, fundada a Madrid per Montoliu, Xifré finançà l'edició de llibres i opuscles i contribuï a la fundació de la Biblioteca Orientalista de Ramon Maynadé i Carmen Mateos, l'any 1901, al núm. 24 del carrer de la Tapineria de Barcelona, un lloc molt centric per a una entitat que treballà molt per a la difusió de la literatura teosòfica als països de parla castellana. A Catalunya els teòsofs més destacats foren Josep Roviralta, Josep Plana i Dorca, el pro-

* En les citacions i títols, mantinc les grafies, la puntuació i altres característiques, sovint contradictòries, de les edicions originals.

1. Sobre la teosofia a Espanya, hi ha dues obres fonamentals: POMÉS VIVES, Jordi. «Diálogo Oriente-Occidente en la España de finales del siglo XIX. El primer teosofismo español (1888-1906). Un movimiento religiosos heterodoxo bien integrado en los movimientos sociales de su época». *Revista HMiC-2006*, <http://seneca.uab.es/hmic>; PENALVA MORA, Vicente. *El orientalismo en la cultura española en el primer tercio del siglo XX. La Sociedad Teosófica Española (1888-1940)*. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2013.

lífic traductor Frederic Climent Ferrer i Arnau Mateos, mestre maçó. Com es pot veure en el catàleg de la Llibreria Orientalista publicat l'any 1905, la majoria de les obres editades eren els escrits doctrinaris d'Helena Blavatsky, fundadora de la Societat, Annie Besant, Mabel Collins, Franz Hartmann, Leadbeater, etc., tots traduïts en castellà, com també es publicaven en castellà els textos clàssics orientals com el *Bhagavat Gita*, traduït per Roviralta Borrell. És en aquest context de literatura teosòfica publicada exclusivament en castellà que apareix, una mica com un ovi, la poesia en català de Josep Plana Dorca.

Aquest ja havia traduït de l'anglès al castellà el *Triptico Teosòfico* d'Annie Besant l'any 1895 i *La filosofía esotérica de la Índia* de Bhodab-hikshu l'any 1899, però fins ara no se'l coneixia com a poeta. Plàcid Vidal, en el seu llibre *Els singulars anecdòtics*, ens parla de Plana i Dorca com d'un home franc, que sempre s'afanyava a fer rel·luir les qualitats dels seus col·legues, en aquest cas del seu veí a Gràcia, l'argenter i novel·lista Juli Vallmitjana, que es considerava com un deixeble de Plana en matèria teosòfica.² Si hem de creure les dedicatòries de tots els sonets del llibre *Papellones*, malgrat el fet que Josep Plana i Dorca només comenci a publicar poesia l'any 1901, amb el recull *Curtas... y més curtas*, és a dir a 45 anys, i a compte de l'autor, imprès per Fidel Giró, sembla conèixer molts escriptors modernistes, com Plàcid Vidal i el seu germà Josep Aladern, i tenir amistats en el món artístic barceloní. El pròleg de *Papellones* va dedicat a Emili Guanyabens, tipògraf i poeta, i, si molts dels sonets van dedicats als seus amics teòsofs de tot Europa, molts ho són també a artistes com Miquel Blay, Josep Triadó, l'escultor Cèsar Cabanes, autor de les il·lustracions de *Papellones*, i a escriptors com Àngel Guimerà, Apel·les Mestres, Rafael Nogueras Oller i Diego Ruiz. Es conserven també postals que va enviar, entre d'altres, a Maragall i Apel·les Mestres. Sembla, doncs, que hagi tingut relació sobretot amb els poetes marginats socialment del grup de Reus, i Juli Vallmitjana, ja que, en certa forma, ell també serà marginat, i no sé fins a quin punt aquestes amistats amb Maragall, Guimerà i Apel·les Mestres són vertaderes i no reflecteixen més aviat la seva admiració per ells.

2. VIDAL, Plàcid. *Els singulars anecdòtics: Editats per segona vegada i seguits d'una nova sèrie*. Barcelona: Joaquim Horta, 1925, p. 250.

Sigui el que sigui, *Curtas ... y Más curtas* comença amb una introducció adreçada al lector: «Al que llegesca», on explica el seu credo poètic. Creu que la poesia ha de ser curta, cosa que explica el títol del recull, i diu que «abusar del vers lliure és una mania» i

que'l poeta ha de tenir [...] duas caras [...] una que contempli ab atenció *ben fonda* á la Naturalesa, y un'altra que guayti cap en dins... d'ell mateix [...]. Crech, donchs, que la vera *compennetració*, la fusió dels elements psicológic y estétich, aixó es de lo de *fora* i de lo de *dintre*, formant un *còs* (poesía) ben proporcionat [...] fa l'obra poética saniosa i viable. (p. 6)

Tenim doncs, aparentment, un poeta preocupat per la forma i el llenguatge poètic; ja en el primer poema, però, titulat «Al Inefable», hi apareixen les creences de l'autor, que fan d'una gran part de la seva obra una poesia apologètica de la teosofia. Recordem que, segons la cosmologia teosòfica, tot procedeix de l'U (Plana i Dorca emprà més aviat el terme d'Inefable), concebut com una Supraconsciència de la qual prové primerament el Creador (que és alhora Ésser, Amor i Intel·ligència) i, a través d'ell, l'univers, des del material i el mental fins als plans superiors. La finalitat de l'home és el retorn a l'U, però el seu perfeccionament gradual exigeix un gran nombre d'existències o reencarnacions regides per la llei del karma. En el seu poema, Plana només indica que el «Senyor, Déu meu», que podria ser també, doncs, el Déu dels cristians, és a tot arreu:

en tot fas niu, Senyor, en tot palpitas,
pera que regny l'ordre y la sabiesa;

La conclusió del poema «Extasis» ens parla de la finalitat del retorn a l'U, ací qualificat per Plana i Dorca de «Ser innominat»

Oh, silenci grandíós de la existencia,
que de víurer enclous la gran ciencia...
quan, tas portas d'or fi, jo hauré passat
pera gaudir per sempre la presencia
del Ser innominat! (p. 27-29)

Tanmateix la majoria dels poemes del recull no són teosòfics; tenen una lliçó moral que encara domina més la segona part del llibre

Més curtas!, on trobem sobretot díptics o quartets moralitzadors. No-més n'hi ha un que explica què és, o més aviat què no és, la mort:

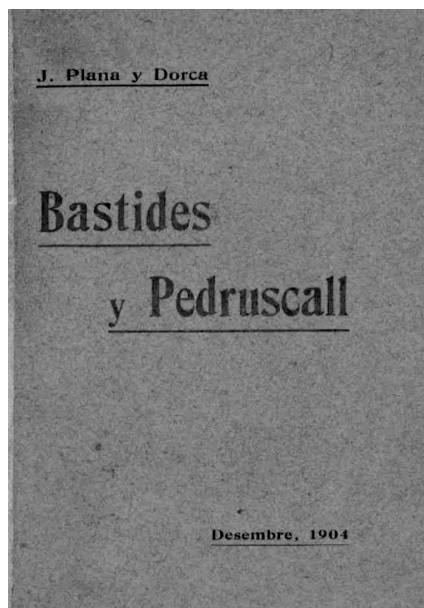
¿Dius que s'ha mort?
 ¡Es mentida!
 ¿Sabs ahónt fineix, ahónt comensa
 lo misteri de la pensa
 y l'enigma de la vida? (p. 93)

El segon recull de poemes de Plana i Dorca, també editat a compte de l'autor i imprès per Fidel Giró, va sortir el desembre de l'any 1904, amb el títol *Bastides y Pedruscall*, i amb el subtítol *Cabóries seu-do-poétiques d'un MANOBRE*. Recull la poesia de l'autor del 1901 fins al 1904. Reprodueix la mateixa estructura de *Curtas ... y Més curtas*, és a dir en dues parts, la primera *Bastides*, la més important, a base de vertaders poemes de llargària mitjana, i una segona part, *Pedruscalls*, feta de curts poemes moralitzadors, vertaderes màximes. En lloc de la «Introducció» del primer recull, de caire metapoètic, tenim ara un «Col·loqui preliminar», en el qual la contemplació de la bellesa de la Natura esdevé el punt de partida d'una reflexió metafísica i d'un enlairament espiritual:

Vola y enlayrat, si pots, que jo faré lo mateix.
 ¡Lux inens agit nos!
 [En nota: La llum (*divinal*), que'ns penetra (*conciencia*), ens serveixi de guia.]

Bastides, en aquesta poesia simbolista de Plana i Dorca, té dues lectures, una de material i una altra d'espiritual: les bastides són les del Temple, en què la majúscula transcendeix el Temple en una mena de tradició teosòfica, com ho explica l'epígraf de la primera part:

Soch *manobre* del Temple
 més enlayrat;
 D'un qu'a còpia de sigles
 s'ha edificat...
 ¡Oh vosaltres, els mestres
 de les *bastides*...,
 com veurèu a n'aquestes
 d'empetitides. (p. 9)

Coberta de *Bastides i Pedruscall* (1904)

Ara bé, seria un error reduir tota la poesia de Plana i Dorca a una temàtica exclusivament teosòfica. Dels 54 poemes que componen el recull *Bastides*, només n'hi ha cinc clarament teosòfics. Trobem poemes dedicats als homes i a la terra catalana, com el primer poema del recull, «Als fills de Catalunya», o «La rondalla», «El gayter», «La tramontana», «L'Empordà», poemes intimistes dedicats als nens de la seva família; poemes religiosos cristians, «Llegint el *Kempis*», «L'albat», «Jesús y la poncella», «L'angelus» (no oblidem que la Teosofia integra totes les religions i els seus profetes, una mica com ho havia fet Edouard Schuré amb el seu cèlebre llibre *Les grands Initiés*), i altres temàtiques. Nogensmenys, com que els poemes teosòfics necessiten unes explicacions per als profans, el poemari va seguit d'un extenses notes de 15 pàgines (p. 192-206) en les quals Plana i Dorca dona el sentit de les paraules del sànscrit que utilitza als poemes «Les tres *gunes*», «*Bhagavad-gîtâ*» i «*Karma*», i aclareix els conceptes d'«Involució y evolució». Al final de les notes, hi ha una Nota Bene que diu:

Totes les paraules que figuren entre *cometes* pertanyen al *sànskrit*; y les idees filosòfiques que expressen, son ensenyades [...] per la TEOSOFÍA contemporània, quina propagació es deu als treballs, altament humanitaris, de la SOCIETAT TEOSÓFICA. (p. 205)

No tinc temps per entrar en detalls sobre fonaments importants de la teosofia com són el *Bhagavad-gîtâ* (el cant del benhaurat) o el *Karma* (la llei de causa i efecte — o d'equació moral, mental i física); només mencionaré un aspecte d'aquesta poesia teosòfica que la relaciona amb el Simbolisme coetani, i que seria el misteri de la creació, que la poesia simbolista expressa mitjançant evocacions, imatges, musicalitat, i Plana i Dorca mitjançant la no-definició del creador com en el poema «Metafísica»:

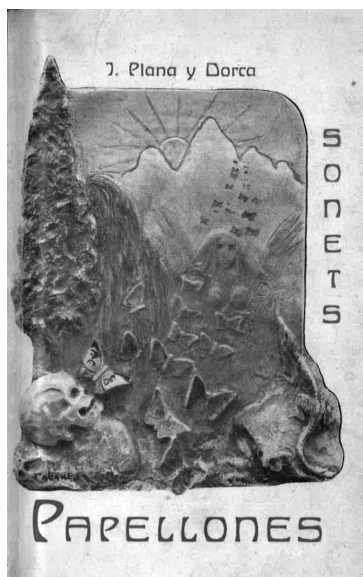
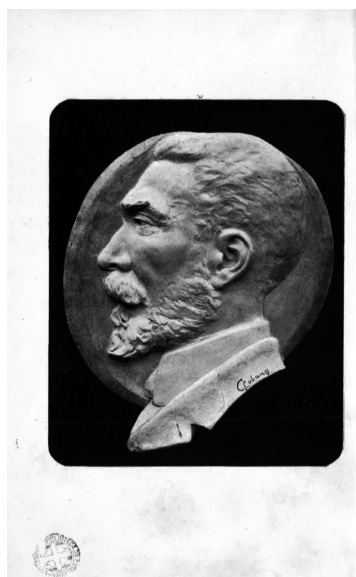
¿Qui és AQUELL? — ALLÒ que jamay fina;
ALLÓ, també, que may ha comensat;
qu'és el *Germe* pretèrit del pervindre,
de les formes...ique venen y se'n van! (p. 97)

El lloc important donat a les notes al final del llibre li confereix, doncs, un caire teosòfic, doctrinari, indubtable, i també planteja la recepció per part del lector d'una poesia farcida de termes en sànscrit que necessiten unes notes explicatives. Per donar-ne un exemple, el poema «Karma» (p. 130-131), que té 29 versos que inclouen 5 paraules en sànscrit, conté 9 notes que ocupen 6 pàgines de les notes finals.

La segona part del llibre, *Pedruscall*, consisteix, com ja he dit, en un seguit de poemes curts, jo diria de màximes moralitzadores rimades; malgrat tot, hi ha perles metafísiques com aquesta (núm. 206):

Dins d'un *atom*, he trobat
l'Infinit, l'Eternitat
i a l'ensemps... ila *Trinitat*! (p. 185)

Papellones, publicat el novembre 1907, sempre a compte d'autor, i imprès, com els altres llibres, per Fidel Giró, és l'obra més important de Josep Plana i Dorca. Primerament, és un llibre modernista per la seva portada al·legòrica, il·lustrada amb un baix relleu del jove escultor Cèsar Cabanes, amic de l'autor i segurament teòsof, que representa un paisatge muntanyenc, possiblement Montserrat, amb un

Coberta de *Papellones* (1907)Contraportada de *Papellones* i retrat de Plana i Dorca

sol ixent al darrere, unes papallones que s'enlairen seguint la carena i una calavera a la part baixa de la composició; ho és també per la seva contraportada amb el cap de Plana i Dorca, de perfil, sempre en baix relleu reproduït en fotogavat; i encara per la seva composició tipogràfica (portada textual bicolor, vermell i negre, pàgina de crèdits, orla entorn del llarg epígraf de Faust, i colofó) i per l'exlibris dibuixat expressament per als seus llibres per Plana i Dorca mateix, que va suscitar una publicació molt singular, un opuscle intitulat *Els meus exlibris y sa descripció filosòfica*, publicat l'any 1905, imprès per Fidel Giró (Plana i Dorca va dibuixar dos exlibris, i això explica el plural), en l'estudi del qual no puc entrar perquè es mereixeria ell tot sol una comunicació.

Un altre aspecte que relaciona aquest recull amb el Modernisme literari és el fet que es compon exclusivament de sonets, 133, que, com escriu Plana i Dorca en el subtítol del llibre, són «Sonets que ho semblen y Sonets que no ho semblen»: és a dir, sonets en què l'autor utilitza totes les combinacions estròfiques possibles dels 14 versos del

sonet. Això vol dir que, malgrat la seva marginació, el nostre poeta estava al corrent dels debats literaris del Modernisme, ja que, com ha mostrat Joaquim Molas, el sonet esdevingué, sobretot després del 1900, una forma poètica privilegiada.³ Segons Molas, les causes d'aquesta moda del sonet són, d'una banda, una oposició a l'anarquia formal espontània i localista del segle XIX i, d'altra banda, el desig de trobar una forma harmoniosa i d'abast universal. Recordem que Josep Pin i Soler, Joan Alcover, Jeroni Zanné, Gabriel Alomar, Alexandre de Riquer i altres van escriure sonets. Plana i Dorca s'integrà, doncs, en aquest corrent característic de la poesia modernista.

Estructuralment, el llibre es compon de tres parts, un «Prólech simfònic», titulat «Entorn d'una papellona», molt llarg, de 14 pàgines (p. 7-20), dels 133 sonets i d'unes notes de 30 pàgines (p. 157-186) que, com en el cas del llibre anterior, *Bastides y Pedruscall*, són aclariments metafísics dels poemes o explicacions de paraules en sànscrit i de conceptes de filosofia oriental.

Al pròleg, Plana i Dorca explica el simbolisme esotèric del títol *Papellones*. Per a ell la papallona és

el símbol plàstich, l'encarnació tangible, l'idea alada d'una esperança universal y transcendent... icom si fos ella l'imatge, el trassumpte quasi perfecte, de l'últim y futur desvetllament de la nostra ànima en la sina radiant d'un *Logos* planetari [...]! (p. 8)

Continua explicant com la papallona esdevé una metàfora de l'esperit que s'allibera de la matèria:

Ella, després del seu *via-crucis* terreny, ha tingut que aïllarse dins a les tenebres crisalidals [...]. Allí, en el silenci genitor de les formes, anà preparant l'esclat superb de sa perfecció triomfal: somniant el *Gran Día* de sa *Transfiguració* y de sa llibertat, el *Gran Día* del seu lliberament de la grollera y pesanta forma terrenya; iallí! en la fosca madríu hon aquell *Gran Día* fou, esotèrica y sapientament, preparat! (p. 11)

L'autor invita el lector a cercar aquesta espiritualitat dins d'ell en un text que podria resumir perfectament l'ideal de bellesa de la poesia simbolista:

3. Veg. MOLAS, Joaquim. «Notes sobre la prehistòria poètica de Carles Riba». *Els Marges*, 1 (1974), p. 9-23.

Cèrcala, exa *flor-papellona* [...]. Cèrcala a n'el teu dintre y *fòra* de tu: en el *cor* de totes les coses viventes [...]. Com l'au Fènix, viu, ella, amagada dintre l'urna més o menys *terrosa* de tota *manifestació* objectiva, com la *potencialitat* artística d'un *Ideal* transcendent, que, desenrotllanse y evolucionant a través dels *Oposats*, l'ha de dur a la plena *realització* d'una *síntesi* divinal ... (p. 14-15)

Després d'aquest llarg pròleg venen els 133 sonets. Com sempre en la poesia de l'autor, no tot és teosòfic; hi ha temàtiques molt diverses, com a *Bastides*. Només hi ha 10 poemes de temàtica clarament teosòfica, explicats llargament en les 30 pàgines de nota, al final. Són «*Krishna* ballant el *Râsa* ab les *gopis*», «La mort del *Yudjnyadatta*» (part del *Ramayana*), «*Arjuna*», «*Siddârbata* y *Yasôdbara*», «La naixença de *Buddha*», «A l'*Atman*» i «A *Mârttanda*» (nom vèdic del sol). A més, però, a les notes podem veure que no tenen relació aparent amb la teosofia poemes que l'autor relaciona amb la teosofia, com per exemple «*Sisifus*» (p. 50):

Teosòficament, *Sisifus*, és un *aspecte simbòlic* de la *gravitació tanbàica* (de *tanba*, apegament a la *vida formal*) del *quaternari* (la *Personalitat*), qual tasca és recomençada en cada *sub-cicle* (encarnació) del *Cicle* de sa total manifestació, pera durla, *essencialment* [...] a una nova *forma* [...]; çò és: a recórrer els diferents *graus* d'una Perfecció infinita. (p. 174)

També és el cas de *Prometeus* (p. 61): la nota corresponent ens explica que

Prometeus és, teosòficament, un *aspecte simbòlic* de la *levitació esperitual* (enlayrament moral o desapegament de la *forma*, *Yôga*) ... (p. 177)

Aquesta lectura simbòlica i teosòfica de quantitat d'elements culturals i etnogràfics del món occidental porta l'entusiasta Plana i Dorca a buscar i trobar relacions inèdites i potser il·luminades entre l'Orient i l'Occident, com per exemple l'origen de la sardana. La nota que fa referència al poema «*Krishna* ballant el *Râsa* ab les *Gopis*» (p. 50) afirma:

El «*Râsa*», com se veu, fou l'origen arià de la nostra sardana [...]. Si descomposèssim la paraula «sardana» en dues parts [...] tindriem *sar*

i *dana*; ara bé: invertint l'ordre de les lletres de la primera sílaba «*sar*» la veuríem transformada en aquesta altra, «*ras*» y, repetint la vocal *a*, a l'últim de la sílaba *ras*, ens trobaríem ab la paraula sànscrita *râsa*. Les dos darreres sílabes del mot *sardana*, són *da* y *na* (*dana*); y si, entre la *n* y l'*a* finals de la segona sílaba (*na*) hi posèssim una *ç*, tindríem llavors la paraula *dança*. Lo que, per la meua inespertesa filològica, demostra, clarament, que la paraula *sardana*, equival a *Râsa-Dança* o *Dança del Râsa*. (p. 169)

Com que ell mateix deu tenir dubtes sobre la filiació etimològica que acaba de presentar, afegeix:

Se non è vero è ben trovato.

Com ja he comentat a la meua conclusió de l'estudi de *Bastides y Pedruscall*, i crec que és vàlida per a tota la poesia esotèrica de Plana i Dorca, penso que el lloc important donat a les notes al final del llibre, i respecte a *Papellones* al pròleg, confereix un caire teosòfic, doctrinari, indubtable, a la seva obra, i també planteja la recepció per part del lector d'una poesia farcida de termes en sànscrit que necessiten unes notes explicatives. Ens podem demanar si és possible fer una lectura poètica d'uns poemes doctrinaris que, a més, abusen de majúscules, exclamacions, interrogacions, suspensions mitjançant tres punts i guionets, unes formes de posar en relleu els conceptes fonamentals de la doctrina teosòfica que semblen més al servei del contingut ideològic de la poesia que no de la seva estètica.

He pogut constatar que Plana i Dorca és un poeta gairebé totalment desconegut, fins i tot pels especialistes de la literatura modernista catalana. Això planteja el problema de la recepció de la seva poesia, no només ara, sinó en la seva època. No he pogut verificar si van sortir ressenyes dels seus llibres a la premsa catalana; dubto que n'hi hagi moltes, ja que, com tota la literatura teosòfica, la seva obra va patir d'ostracisme per part de la societat catòlica benestant catalana. Un bon exemple és el rebuig per Miquel y Planas de l'article *Els meus exlibris y sa descripció filosòfica*, que s'havia de publicar a la *Revista Ibérica de Exlibris* i que finalment Plana i Dorca publicà en forma d'opuscle. D'altra banda, contràriament al que creu Jordi Pomés i Vives, la revista *Luz* no va ser mai teosòfica, ja que confon el seu joveníssim director Josep Maria Roviralta amb el metge català i teòsof Josep Roviralta

Borrell, i, quant a Jeroni Zanné, Alexandre de Riquer i Pompeu Gener, col·laboradors de la revista *Juventut*, bé que van freqüentar la llibreria orientalista de Ramon Maynadé, mai no van ser teòsofs. El fill d'Alexandre de Riquer, Josep Maria de Riquer, ell mateix teòsof, es va inventar una trobada del seu pare a Londres l'any 1894 amb Annie Besant, gran figura de la teosofia, de la qual no hi ha cap constància, i, quant a Pompeu Gener, positivista i materialista, ja vaig escriure que el poema que va publicar a *Juventut* amb el títol «Una teogonía india», il·lustrat amb caricatures d'Apel·les Mestres, era una paròdia satírica.⁴ Hi ha, doncs, crec, un cert recel envers la poesia de Josep Plana i Dorca per part de la majoria dels escriptors i artistes modernistes. L'aspecte doctrinari, teosòfic, de la seva poesia, que en realitat quantitativament és minoritari dins l'obra sencera, també ha ocultat els poemes dedicats a la terra catalana, la poesia intimista i moralista. Hi ha un aspecte que voldria posar en relleu a manera de conclusió, per remarcar que Plana i Dorca mereix sortir de l'oblit, i és la seva elecció de la llengua catalana. Com diu ell mateix en la nota corresponent al poema «L'Home» (p. 30), de *Papellones*:

Y, are, ve a tom, posar de manifest la immensa satisfacció (*esperitual*, no *personal*), que omplena el meu cor, per haver sigut el primer en donar a conèixer, aquestes pregones y humanitàries ensenyances, en la nostra parla benivolguda, *verb esperitual* dels catalans. (p. 168)

4. Veg. TRENC, Eliseu. «La teosofia a Catalunya i la seva influència sobre l'art modernista». *Els Marges*, 15 (1979), p. 98-105.